

Harm-Jan Rouwendal

EURÓPA, SPÄŤ KU KOREŇOM!

---

*Biblický pohľad na človeka ako základ
európskej politiky*

Harm-Jan Rouwendal

**EURÓPA, SPÄŤ
KU KOREŇOM!**

Harm-Jan Rouwendal

EURÓPA, SPÄŤ KU KOREŇOM!

---

*Biblický pohľad na človeka ako základ
európskej politiky*

December 2021

© ECR Group European Parliament

Autor: Harm-Jan Rouwendal, Groningen.

Prvé vydanie, december 2021

Žiadna časť tejto publikácie nesmie byť reprodukováaná, uložená v systéme na vyhľadávanie údajov ani zverejnená v žiadnej podobe, žiadnymi prostriedkami, elektronicky, mechanicky, tlačou, kopírovaním ani žiadnym iným spôsobom, bez predchádzajúceho písomného súhlasu delegácie ŠGP v skupine ECR v Európskom parlamente.

Preložené z anglického jazyka.

Vydavateľ: Inštitút Rodina (v partnerstve s nadáciou Sallux)

*Since 2011, the activities of Sallux have been financially supported by the European Parliament.
The liability for any communication or publication by Sallux, in any form and any medium, rests with Sallux.
The European Parliament is not responsible for any use that may be made of the information contained therein.*

OBSAH

Európa končí tam, kde...	6
Predslov	7
Úvod	8
Pôvod Európy	11
Hodnoty v európskom projekte	22
Ľudská dôstojnosť a európske hodnoty	31
Záver	40
Bibliografia	43

EURÓPA KONČÍ TAM, KDE...

„Európa končí tam, kde končia kostolné veže,“ povedal výstižne bývalý nemecký kancelár Helmut Kohl. Poukázal tým na to, ako veľmi je Európa spojená s kresťanstvom.

Európska únia bola vybudovaná na kresťanských hodnotách ako je solidarita, umiernenosť a spravodlivosť. Spojenci vyšli v ústrety porazenému západnému Nemecku. Tento akt solidarity viedol k novému partnerstvu, v ktorom sa mohli krajiny jedna na druhú spoľahnúť a vzájomne sa rešpektovať. Prinieslo to mier a prosperitu.

Avšak zdá sa, že tak ako dnes miznú veže kostolov, tak sa vytrácajú aj hodnoty ako solidarita a duch spoločenstva. Európska únia je stále spoločenstvom zdieľaných hodnôt. Ale aké sú to hodnoty?

Bruselské agendy obsahujú početné návrhy úplného sebaurčenia. Európska komisia tlačí krajiny, aby prijali manželstvá osôb rovnakého pohlavia a zvlášť, aby umožnili potraty.

Dokonca ani fakt, že tieto etické otázky nie sú v európskej kompetencii, nepredstavuje prekážku v zainteresovanosti Bruselu.

„Európa končí tam, kde končia potraty.“ Takéto porekadlo by radi zaviedli mnohí ateistickí európski politici. Zdá sa, akoby sa tá vystretá pomocná ruka menila na násilnú a vnucujúcu. Žiadna z národných vlád, ktorá nesúhlasí s konkrétnym plánom, aktivitou alebo rozhodnutím EÚ, nenachádza porozumenie, ale namiesto toho dostane predvolanie na Európsky súdny dvor. Tento arogantný a individualistický postoj, prijímaný Bruselom, provokuje odpor a napätie, ktoré podkopávajú mierovú spoluprácu.

Toto je z môjho pohľadu kontraproduktívne, iracionálne a nežiaduce. Musíme sa vrátiť späť a byť európskym spoločenstvom inšpirovaným kresťanskými hodnotami ako úcta, sloboda uvažovania a duch spoločenstva. Byť spoločenstvom, v ktorom je tiež priestor a porozumenie pre krajiny a obyvateľov s politikami inšpirovanými kresťanskými ideálmi. Ak je tlak príliš silný, teleso exploduje. Tento fyzikálny zákon platí aj pre politiku. Ak sa to stane, už viac nebudeme potrebovať doplniť vetu: „Európa končí tam, kde...“. Namiesto toho budeme jednoducho musieť konštatovať: „Európa končí.“

Bert-Jan Ruissen, lid Europees Parlement

PREDSLOV

Čo je základom európskej politiky? Podľa Charty základných práv Európskej únie odpoveď znie: ľudská dôstojnosť. Ľudská dôstojnosť slúži v súčasnej európskej politike ako základné právo a základná hodnota. Neexistuje však žiadna všeobecne akceptovaná definícia tohto pojmu. Nie je preto jasné, ako ľudská dôstojnosť vytvára základ pre interpretáciu ďalších práv.

Táto krátka štúdia skúma vývoj myslenia v oblasti ľudskej dôstojnosti v Európe a obhajuje diskusiu o interpretácii tohto konceptu ako o základe EÚ. S týmto cieľom explicitne kladieme interpretáciu ľudskej dôstojnosti v zmysle závislosti, založenú na Biblii za hlavnú a nezávislú interpretáciu tohto konceptu. Potom preskúmame význam kresťanskej interpretácie konceptu ľudskej dôstojnosti pre európske hodnoty a európsku spoluprácu. Návrat ku kresťanským koreňom Európy dáva smerovanie pre európske hodnoty a spoluprácu.

Toto memorandum bolo napísané v mene Bert-Jan Ruissena, člena delegácie SGP v skupine Európskych konzervatívov a reformistov v Európskom parlamente.

Chcel by som poďakovať nasledujúcim ľuďom za ich cenné komentáre a podnety: Hans van de Breevaart, Arjen Klein, Maarten van Nieuw Amerongen, Pieter Meijers, Leo van Doesburg a Johannes de Jong.

Harm-Jan Rouwendal, december 2021

1. ÚVOD

„Ľudská dôstojnosť je nedotknuteľná. Musí sa rešpektovať a ochraňovať.“¹ Tak znie článok 1 Charty základných práv Európskej únie, prijatej Európskym parlamentom v roku 2000. Vysvetlenie hovorí, že dôstojnosť ľudskej osoby nie je len základným právom, ale sama osebe tvorí reálnu podstatu základných práv v súlade so Všeobecnou deklaráciou ľudských práv z roku 1948.

Hoci kľúčová dôležitosť konceptu ľudskej dôstojnosti je zrejmá, nie je nová. Bolo to vyjasnené už v deklarácii Kongresu Európy v Haagu, v máji 1948: „Ľudská dôstojnosť je pre Európu najväčším úspechom, sloboda, jej skutočnou silou. Obe sú stredobodom nášho zápasu. Únia nášho kontinentu je teraz potrebná nielen z dôvodu záchrany slobôd, ktoré sme vyhrali, ale aj pre ich rozšírenie na celé ľudstvo.“²

Ochrana mieru bola najdôležitejším cieľom zakladateľov – otcov Európy. Pre dosiahnutie tohto cieľa je potrebné, aby sa národy zjednotili na základe zdieľaných hodnôt.³ Zmierenie národov, ktoré bojovali v toľkých vojnách, bolo podľa zakladateľov európskeho projektu možné prostredníctvom zdieľaných názorov na slobodu, rovnosť a spravodlivosť, s jadrom v spoločnom koncepte ľudskej dôstojnosti.

Hoci bola ľudská dôstojnosť uholným kameňom európskeho projektu a tvorí základ európskeho práva, jej jasná a všeobecne prijímaná definícia stále chýba.⁴ Súčasne medzi Kongresom Európy v Haagu a prijatím Charty základných práv Európskej únie prešli idey, týkajúce sa ľudskej nezávislosti a tým aj ľudskej dôstojnosti, výraznými zmenami. Rozsah, v akom ľudská dôstojnosť tvorí podklad pre ostatné (základné) práva a kľúč k ich interpretácii, zostáva preto nejasný.⁵

Dôraz na ľudskú dôstojnosť zároveň otvára dvere návrhom na zabezpečenie jej ochrany, ktoré siahajú oveľa ďalej. Avšak absencia akejkolvek európskej

---

1 Charta základných práv Európskej únie See: fra.europa.eu/nl/eu-charter.

2 De la Torre, 2014, s. 31.

3 De la Torre, 2014, s. 11.

4 Schachter, 1983; Schroeder, 2012.

5 Schroeder, 2012.

politickej diskusie o význame ľudskej dôstojnosti sa odráža aj v chýbajúcej diskusii o jej interpretácii.

Táto štúdia považuje za svoj východiskový bod práve neudržateľnosť akejkoľvek (trvalej) diskusie o spoločných európskych hodnotách, ktorá nedokáže hľadať základnú interpretáciu ľudskej dôstojnosti. Reformovaná politická strana (SGP) sa stala výrazne počiteľnou vo svojej kritike voči fungovaniu Európskej únie. Hoci boli presne pomenované základné mylné politické koncepty obsiahnuté v humanizme a osvietenstve⁶, menej pozornosti sa venovalo vytvoreniu pozitívneho základu európskeho politického myslenia.⁷ Táto štúdia sa preto snaží vyplniť tento prázdny priestor zdôraznením kresťanského chápania humánosti, presnejšie kresťanskej interpretácie ľudskej dôstojnosti.

Cieľom tohto memoranda je demonštrovať význam zmyšľania o ľudskej dôstojnosti, založeného na Biblii ako základe pre európske hodnoty a spoluprácu. Hlavnou otázkou je:

Ako by malo myslenie v oblasti hodnôt, zvlášť o ľudskej dôstojnosti, založené na biblii, formovať európsku spoluprácu?

V snahe nájsť odpovede, sa pýtame tri otázky. Štúdia sa predovšetkým snaží z historického pohľadu analyzovať hodnoty, ktoré určovali európsku identitu, začínajúc pri koreňoch európskej civilizácie. Následne opisuje vývoj európskych hodnôt a ich interpretácie pod vplyvom osvietenstva. Ústrednou otázkou druhej kapitoly je:

Ako sa vyvíjal koncept ľudskej dôstojnosti v dejinách Európy vo vzťahu k ostatným kľúčovým hodnotám, ktoré určovali jej identitu?

Štúdia sa ďalej zameriava na úlohu hodnôt v inšpirácii zakladateľov európskeho projektu a textov európskych zmlúv. Ústrednou otázkou druhej kapitoly je:

Ako sa vyvíjal koncept ľudskej dôstojnosti vo vzťahu ku kľúčovým hodnotám, ktoré viedli európsky projekt?

---

6 Van der Waal et al., 2003; Schippers, 2014.

7 Boersma, 2018.

V štvrtej kapitole je porovnaná nezávislá interpretácia ľudskej dôstojnosti a chápanie ľudskej dôstojnosti založené na Biblii. Potom preskúmame vplyvy tohto druhého chápania v zmysle európskych hodnôt a spolupráce. Tretia otázka znie nasledovne:

Čo znamená chápanie konceptu ľudskej dôstojnosti založeného na Biblii pre európske hodnoty a európsku spoluprácu?

Kapitola 5 prezentuje zhrnutie a závery.

Toto memorandum je volaním k Európe, aby si zachovala v pamäti svoju kresťanskú minulosť a vrátila sa k svojim kresťanským koreňom, založeným na presvedčení, že z pridržovania sa Božích zákonov má úžitok celá európska spoločnosť.

Bývalý predseda Európskej komisie, Jacques Delors, volal už pred rokmi po tom, aby sme „dali Európe srdce a dušu“. Nasledovali časté výzvy, aby sa Európa vrátila k svojmu pôvodu a ku kresťanským koreňom.⁸ V súčasnosti zaznieva iná výzva, zameriavajúca sa na porozumenie ľudskej dôstojnosti ako uholného kameňa ostatných európskych hodnôt, ktorá bola následne adresovaná členským štátom Európskej únie a ďalším krajinám v Európe.

---

8 Porov. napríklad: Korthals Altes, 2001; Wentsel (ed.), 2016.

2. PÔVOD EURÓPY

Úvod⁹

Existuje rozsiahla diskusia o tom, kde presne začína Európa. Patrí Rusko do Európy? Môže byť Turecko považované za jej súčasť? Z dôvodu chýbajúcej jasnej fyzickej hranice na východe sa často používa odvolávanie sa na spoločne rozvinutú kultúru a zdieľané hodnoty.¹⁰ Európske krajiny a národy zdieľajú niečo, čo ich odlišuje od mimoeurópskych národov. Európska únia preto prezentuje samu seba ako komunitu hodnôt, napriek potrebe vyjasniť, čo to presne znamená.

Holandský slovník Van Dale definuje „hodnotu“ ako „vodiaci princíp, ktorý je konkrétnou kultúrou považovaný za dôležitý“. Inými slovami, princíp alebo základná norma, ktorú si človek chce osvojiť a ktorá vedie politické myslenie a politické konanie. Hodnoty však možno tiež rozumieť ako ideály, alebo v tomto prípade inšpiratívne ciele, o ktoré sa jednotlivec alebo komunita usiluje. Obe definície tohto pojmu reflektujú fakt, že hodnoty môžu byť zaväzujúce a že tvoria základ spoločnej kultúry.

Cieľom tejto kapitoly je odhaliť zrod civilizácie, na ktorom je postavená európska komunita hodnôt. Poukážeme pritom na chápanie ľudskej dôstojnosti v mnohých zdrojoch. Kľúčová otázka znie nasledovne: *Ako sa vyvíjal koncept ľudskej dôstojnosti v dejinách Európy vo vzťahu k ostatným kľúčovým hodnotám, ktoré začali určovať jej identitu?* Po skúmaní zdrojov európskych hodnôt nasleduje krátky opis ich úlohy v priebehu dejín Európy.

Pôvod európskych hodnôt

Diskusia o „zozname európskych hodnôt“ pravdepodobne nedospeje k rýchlemu záveru. Nie je preto ani ľahké identifikovať najdôležitejšie zdroje týchto hodnôt. Predsa však jestvuje zhoda o rozsiahlom vplyve židovsko-kresťanskej tradície, gréckej filozofie a rímskej civilizácie. V porovnaní s týmito

---

9 Táto kapitola je čiastočne založená na publikácii „The spiritual basis of the European Union“. V: Van der Waal et al., 2003.

10 Bague, 2013.

zdrojmi je vplyv ostatných kultúr ako germánskej, slovanskej a keltskej menej významný.

Jeruzalem, Atény a Rím

Židovsko-kresťanská tradícia, neoddeliteľne spätá s mestom Jeruzalem, sa zakladá na Biblii, teda Starom a Novom zákone. Je ťažké preceniť vplyv kresťanstva na európsku civilizáciu. Hoci je kresťanský pohľad na život zmiešaný s myšlienkami z germánskej, gréckej a rímskej kultúry, vytvoril základ pre zreteľnú, súdržnú európsku kultúru a civilizáciu.¹¹

Ľudská dôstojnosť zaujíma v kresťanskej viere dôležité miesto. Vychádza to z biblického učenia, že Boh stvoril človeka na svoj obraz (imago Dei).¹² Všetky ľudské bytosti odrážajú niečo z Boha, Stvoriteľa a z toho získavajú základnú dôstojnosť. Každá ľudská bytosť je jedinečným stvorením a všetci ľudia sú pred Bohom rovní. Z toho potom vyplýva, že všetci ľudia nesú vo svojom každodennom živote zodpovednosť voči svojmu Stvoriteľovi a nemôžu žiť len pre seba. Tento pohľad rovnosti a ochrany každej ľudskej bytosti vedie k ďalším fundamentálnym biblickým náukám, napríklad k starostlivosti o slabších členov spoločnosti. Už Starý zákon naozaj obsahuje početné napomínania ohľadom správania sa k vdovám, sirotám a cudzincom.

Jedinečná prirodzenosť každého stvorenia však neznamená, že by Biblia dávala mimoriadnu dôležitosť nezávislosti. Boh umiestňuje človeka do zväzkov rodiny, kmeňa a ľudí. Na jednej strane sú ľudia nezávislé bytosti so zodpovednosťami, na druhej strane nikdy nie sú sami, ale vždy ako súčasť komunity. Na človeka sa nedá pozeráť izolovane ani s ohľadom na ostatné stvorenie, konkrétne zvieratá.

Fakt, že svet a každá ľudská bytosť boli stvorené Bohom, sa odráža aj v presvedčení, že dejiny na Zemi majú význam a poslanie. Židovsko-kresťanské myslenie preto neobsahuje žiadny odkaz na cyklické chápanie dejín, ktoré by sa sústavne opakovali, čo bola idea prevažujúca medzi Germánmi, Grékmi a Rimanmi. Lineárne chápanie dejín znamená, že politické dianie, inšpirované kresťanským myslením, musí postupovať po historickej ceste určenej Bohom. Myšlienka vzťahu medzi človekom a Bohom, určená pre

---

11 Geluk, 1993.

12 Genesis 1, 26 – 27.

dovšetkým zachovávaním morálnych noriem v každodennom živote, má tiež pôvod v Starom zákone.¹³

Ďalšie biblické princípy tiež zohrali dôležitú úlohu v európskych dejinách. Vzťah medzi cirkvou a štátom v Európe, tak ako sa vyvíjal na rôznych miestach a rôznymi spôsobmi, je tiež ťažké predstaviť si bez poučenia z dejín izraelského ľudu. Starý zákon ozrejmjuje, že králi a vládcovia nie sú nad zákonmi krajiny, ale im podliehajú.¹⁴ Je tu tiež rozlíšenie medzi politickou a duchovnou službou. Vládcovia, kňazi a proroci majú každý svoju vlastnú úlohu.

Vplyv gréckej filozofie na európske hodnoty, spojený s mestom Atény, je badaateľný najmä vo vedeckom rozvoji a v chápaní štátu. Kým záujem o vedu bol v staroveku hlavne doménou kňazov, slobodní občania starovekého Grécka mali tiež možnosť zameriavať sa na rozširovanie svojho poznania. Myslenie bolo následne oddelené od priameho náboženského kontextu a v Grécku získalo veľmi abstraktnú povahu. Platónova teória ideí dala nový obsah pojmom dobro, láska a rozum. V niektorých prípadoch boli tieto pojmy sami osebe považované za nezávislé, nadprirodzené entity. Aristotelovská logika mala významný vplyv na kresťanskú teológiu cez Tomáša Akvinského.

Nadradenosť ľudských bytostí bola považovaná medzi Grékmi, a neskôr aj medzi Rimanmi, za základ ľudskej dôstojnosti. V tomto chápaní, ktoré môžeme nájsť napríklad u Aristotela a Cicera, majú ľudia základnú hodnotu v ich morálnej a fyzickej dominancii nad inými ľuďmi a nad ríšou zvierat. Toto sa čiastočne prekrýva so Starým zákonom, v ktorom sa hebrejské slovo „gedulah“ vzťahuje skôr k hodnote alebo statusu človeka v rámci nejakej komunity ako ku konceptu morálnej dôstojnosti. Tento pohľad reflektuje aj stoická idea „oikeiosis“ – za predpokladu, že všetky ľudske bytosti prejavujú istú rodinnú podobnosť. V tom čase neexistovala jednotná definícia tohto pojmu, keďže aj latinské slovo „dignitas“ (z ktorého pochádza anglické slovo „dignity“) má dva významy: vnútorná dôstojnosť a dôstojnosť v zmysle postavenia, rešpektu alebo statusu. Platón, Aristoteles a neskôr Nový zákon používajú na označenie dôstojnosti grécke slovo „semnotes“ vo významne charakteru.

Aristoteles tiež významne ovplyvnil politické myslenie. Na základe s Platónovho vplyvného učenia, že zákon udržiava štát pokope, vypracoval

---

13 Brague, 2013, p. 66.

14 Porov. napríklad, 1 Samuel.

ako prvý teóriu zameranú na princíp demokracie. Správa mestského štátu (polis) jeho občanmi vychádza z tejto línie myslenia, zabezpečujúc ochranu ich slobody, rovnosti a práv.

Rímsku civilizáciu, sústredenú v meste Rím, je možné považovať za tretí zdroj európskych hodnôt. Právne princípy a teória verejnej správy vyvinuté Rímom mali veľký vplyv. Rímska sieť ciest, architektúra a vojenská disciplína zanechali na Európe hlbokú pečať. Vďaka podrobeniu Rimanmi a podriadenosti kmeňov sa mohla grécka filozofia rozšíriť po celej Európe. Rímske idey ľudskej dôstojnosti boli do istej miery začlenené do rímskeho právneho systému, ktorý má aj dnes istú relevantnosť. Príkladom toho je požiadavka rovného prístupu k obom stranám. Zákaz zákonnej svojvoľnosti a pripustenie myšlienky, že tí, ktorí majú moc, sú tiež pod zákonom, sa dajú tiež pripísať rímskemu mysleniu.

Je možné identifikovať aj ďalšie zrejme zdroje, ktoré počas storočí hlboko ovplyvnili Európu. Jeruzalem, Atény a Rím boli zároveň principiálnymi východiskami pre európske hodnoty, ktoré neskôr prevládli. Bolo to však kresťanstvo, v ktorom bol ich spoločný odkaz upevnený a sformoval základ kresťanskej civilizácie v Európe.¹⁵ Ľudská dôstojnosť založená na biblickom učení, že človek bol stvorený na obraz Boha, je tu dôležitým (implicitným) východiskom.

Hodnoty v dejinách Európy

Stredovek

Ako výsledok masovej migrácie medzi štvrtým a šiestym storočím sa Európa stala mozaikou národov a kultúr. Silná kristianizácia kontinentu v rannom stredoveku nezmazala túto rôznorodosť. Pomaly, čiastočne prostredníctvom systému rehoľníctva, boli kultúrne poklady a názory, vrátane kresťanského vnímania a praktických záležitostí, odovzdávané ďalším generáciám. Francúzsky historik Jacques Le Goff poukazuje napríklad na vplyv kláštorných kanonických hodín na vytvorenie základu nášho moderného rozdelenia dňa.¹⁶ V stredoveku Európa postupne prijímala uniformný kultúrny

---

15 Dawson, 1948; Brague, 2003

16 Le Goff, 1995, s. 12.

charakter. Dobytie veľkých častí južnej Európy moslimskými armádami urýchlilo ďalšie posilnenie kresťanskej kultúrnej identity. Na dlhý čas nebolo nezvyčajné označovať Európu ako „kresťanský svet“.¹⁷

Veľká schizma v roku 1054 rozdelila kresťanstvo na dve časti. Pukliny sa však objavovali aj predtým. Imperiálna pápežská autorita zostala dlhú dobu prepletená s gréckou a východnou ortodoxnou cirkvou. Avšak latinská alebo Katolícka cirkev na západe bola rozdelená. Teokracia bola odmietnutá, zatiaľ čo bojujúce kráľovstvá, veľké aj malé, boli nieisto zjednotené pod vládcom a biskupom z Ríma. Oddelenie politickej moci od náboženskej má následne v Európe veľmi dlhú históriu. V 14. storočí bol konflikt o nadvládu medzi sekulárnou a duchovnou mocou napokon rozhodnutý v prospech tej prvej.

Pojem ľudskej dôstojnosti používali mnohí stredovekí myslitelia vrátane Tomáša Akvinského, ktorý vysvetľoval *dignitas* (dignity) v zmysle postavenia človeka, ktoré mu bolo pridelené v hierarchii celého stvorenia. Dôstojnosť človeka bola principiálne odlišná od dôstojnosti ostatných stvorení ako rastliny a zvieratá. Avšak všetci ľudia mali rovnakú dôstojnosť bez ohľadu na pôvod, inteligenciu a schopnosti. Vlastnenie slobodnej vôle, schopnosť učiť sa a zmysel pre zodpovednosť odlišovali človeka od zvyšku stvorenia. Človek bol jedinečný vo svojom potenciáli v pozitívnom aj negatívnom zmysle.¹⁸

Je jasné, že tieto myšlienky ľudskej dôstojnosti boli v praxi často ignorované. Písaním o temných stránkach stredoveku by sa dalo zaplniť mnoho strán. Manifestovali sa sami napríklad krížiackymi výpravami, rozšírením antisemitizmu a prenasledovaním heretikov. Avšak často používané označenie stredoveku ako „doby temna“ nie je úplne spravodlivé. Veľa posunov vo vede, umení, hudbe a ekonomike by bolo nepredstaviteľných bez (prípravnej) práce vykonanej v stredoveku.¹⁹ Takýto rozvoj naozaj prebiehal práve v čase, keď bola existencia spojená s Katolíckou cirkvou a takisto so starostou o budúci život.²⁰ Toto sa odrazilo aj na vysokom cenení lojálnosti, ktorá mala najvyššiu dôležitosť vo svete silnej vzájomnej závislosti, ako bol feudálny systém pánov, vazalov a sluhov a tiež komunit tvorených rodinou, dedinou alebo mestom a ľuďmi. S nimi prichádzali aj sociálne práva

---

17 Dawson, 1948.

18 Van de Breevaart, 2019a.

19 Porov. napríklad, Woods, 2018 a Falk, 2020.

20 Aalders, 1995, s. 105.

a povinnosti v prípade choroby a iných katastrof. Na kultúrnej úrovni bolo rastúce povedomie spolu-Európanov, s ktorými sa zdieľali konkrétne hodnoty. Toto sa prejavilo v umení a v literatúre: na duchovnej úrovni zobrazením svätých a v sekulárnej sfére hrdinským rytierom.²¹

Implicitný vplyv kresťanského zmýšľania o ľudskej dôstojnosti v stredoveku je často možné vidieť tiež v základných trendoch ako postupné rozširovanie logického a vedeckého prístupu scholastiky. Človek mohol zhromažďovať poznanie v závislosti na svojom Stvoriteľovi. Ešte jasnejšie sa to odrazilo v stredovekých textoch a ideách, na ktorých sú založené moderné koncepty slobody a tolerancie.²² Kým grécka a rímska kultúra boli vo veľkej miere založené na práve najsilnejšieho, kresťanstvo zaujalo odlišný postoj k chudobe, nespravodlivosti a nerovnému rozloženiu moci. Na základe chápania človeka ako stvorenia odrážajúceho niečo z Boha sa rozvinuli myšlienky ochrany slabých. Takto bol položený základ pre neskôr sformulované ľudské práva.²³

Renesancia, reformácia a humanizmus

Na konci stredoveku prešla Európa významným vývojom. Technologický pokrok, ako bola tlač kníh a pušný prach, zvýšil moc a dosah myšlienok vojenskej sily. Sebavedomie Európy a jej postavenie vo svete sa zásadne zmenilo a viedlo k objaveniu Ameriky. Mnohé objavy a vynálezy z 15. a 16. storočia boli priamym dôsledkom vývoja v stredovekej spoločnosti. Renesancia, humanizmus a reformácia spôsobili, že vtedajší vývoj sa zrýchlil.

Záujem o zdroje zo staroveku vzrástol, znovu sa začala čítať klasika a bola dávaná za príklad. Súčasne sa zmenil názor na prírodu. Pohľad na prírodu ako nezávislú od viery vydláždil cestu úplnému podmaneniu prírody vedou a technikou. Významný rozdiel nastal medzi humanizmom a reformáciou. Renesančné myslenie a humanizmus rozvinuli obraz človeka s veľkou mierou nezávislosti. Človek už viac nebol závislý na Bohu, ale bol sám zodpovedný za svoje vlastné šťastie. Autorita Cirkvi a tradície pri prebúdzaní sa tohto myslenia výrazne oslaba. Myšlienka, že človek má osobnú zodpovednosť vo vzťahu k Bohu získala v reformácii ústredné miesto. Podľa Lutherovho príkladu jeho nasledovníci odmietli myšlienku, že Katolícka

---

21 Van der Waal et al., 2003, s. 98 – 98.

22 Siedentop, 2014.

23 Dawson, 2019.

cirkvev plní sprostredkovateľskú úlohu medzi Bohom a človekom. Reformácia súčasne zdôrazňovala dôležitosť Bohom daných zákonov pre človeka a pre spoločnosť.

Hoci humanizmus čerpal zo starovekých zdrojov, toto hnutie by bolo nepredstaviteľné bez vstupov z kresťanského stredoveku. Popredný humanista Erasmus bol sám oddaný kresťan. Bolo by preto príliš zjednodušené presadzovať záver, že súčasné koncepty ľudskej dôstojnosti a ľudských práv majú pôvod v humanizme.²⁴ Dalo by sa však tvrdiť aj to, že humanizmus vydláždil cestu k následnému zahrnutiu nezávislosti do konceptu ľudskej dôstojnosti, ako bol vypracovaný v osvietenstve.

Ako európske hnutie mala reformácia tiež významný vplyv na politické myslenie. Luther so svojím rozlíšením medzi sekulárnym a duchovným vydláždil cestu prísnejšiemu oddeleniu cirkvi a štátu. Politická vízia reformácie, ako ju vypracoval John Calvin, sa dá zosumarizovať v myšlienke, že vláda je božou služobníčkou a musí vládnuť spoločnosti podľa biblických princípov.

Osvietenstvo a revolúcia

Renesancia položila základy pre obraz nezávislého človeka, ale ten sa skutočne ujal až v osvietenstve. Všetok ľudský pokrok vo vede a technike by sa dal pripísať jednej jedinej veci a za tú bola považovaná moc ľudského myslenia. „Svetlo“ ľudského rozumu osvietilo európsku spoločnosť od 18. storočia. Myšlienku rozumu ako spoľahlivého kompasu rozvinuli rôzni osvietenští filozofi. Táto dôvera voči rozumu viedla k silnej viere v pokrok. Aplikáciou rozumu bol dosiahnutý vedecký úspech, ktorý zlepšil podmienky života a zvýšil prosperitu spoločnosti. Tu sa to ale nezastavilo. Človek sám môže bojovať s prírodou a dosiahnuť vyšší stupeň civilizácie a humanity. Tak pokračovalo toto zmýšľanie. Rozum ponúkol človeku príležitosť zabezpečiť si pre seba zlatú budúcnosť.

Kým kritika Cirkvi a náboženstva boli pomerne ticho počas renesancie (čiasťočne vďaka moci Cirkvi), filozofi osvietenstva otvorene útočili na kresťanskú vieru. Kresťanské presvedčenie, ktoré zdržiavalo človeka od slepej dôvery vo svoj rozum, a dôvera v konanie dobra boli v ostrom kontraste s vierou v pokrok. Myšlienka potreby ukrižovania pre odstránenie hriechu sveta sa preto stala kameňom úrazu.

---

24 Harper, 2006.

Osvietenské myslenie malo evidentne rozsiahle dôsledky na dominantné hodnoty v Európe. Filozofia osvietenstva učila, že človek je schopný dobra a neinklinuje k zlu. Väčšia prosperita a vedecko-technický rozvoj boli rozhodujúce pre cestu k lepšej budúcnosti. Všetko staré malo uvoľniť cestu rozumu a racionalite, ktoré sa stali novým normálom v spoločnosti a politike. Významným dôsledkom tohto procesu bola zmena práva. Božské právo (droit divine) bolo nahradené ľudským sebaurčením ako zdrojom právnej náuky,²⁵ ktorá, ako je vyjadrená v zákonoch, mohla byť v súlade s prirodzeným základom preskúšaná voči vyššiemu zákonu, ktorý bol potom považovaný za niečo, čo pochádza od samotného Boha. V myslení osvietenstva prirodzený zákon neustále strácal pôdu pod nohami na základe názoru, že platný je len zákon vytvorený človekom alebo vládou. Považovať za východisko historicky vyvinutý existujúci sociálny poriadok bolo v rozpore s vierou v pokrok.

Keďže vo vzduchu bolo stále cítiť narastajúci božský základ zmyšľania o dobre a zle, hľadali sa iné etické východiská. Bol to aj prípad, týkajúci sa obrazu človeka. Nemecký osvietenský filozof Immanuel Kant interpretoval ľudskú dôstojnosť takto:

„Úcta, ktorú mám voči iným, ktorú majú iní právo nárokovať si pre seba, spočíva v uznaní dôstojnosti (dignitas) iných, hodnote, ktorá sa nedá kúpiť ani za niečo vymeniť, pretože neexistuje nič rovnakej hodnoty.“²⁶

Táto definícia reflektovala kľúčovú zmenu vo vzťahu k predchádzajúcemu chápaniu. Kantova definícia ľudskej dôstojnosti v podstate spadala do jeho definície ľudskej nezávislosti. Dôstojnosť bola následne nielen niečo prijaté, ale aj niečo, čo bolo možné požadovať. Ľudská dôstojnosť už viac nebola zakotvená vo viere, že človek bol stvorený. Racionálny nezávislý človek bol sám sebou základom ľudskej dôstojnosti.²⁷ Viera v Boha, cirkev a tradícia už neboli pre garanciu ľudskej dôstojnosti potrebné.

Autonómny spôsob myslenia bol viditeľný aj vo vývine v iných oblastiach. Koncept ľudskej zvrchovanosti, ktorý rozvinul Rousseau, hovoril, že norma pre dobro a zlo spočíva v ľudoch. Sami ľudia preto určujú, čo je spravodlivé a čo nespravodlivé. Francúzska revolúcia, čiastočne založená na tomto myslení, znamenala bod obratu v európskej civilizácii. Koncept slobody

---

25 Aalders, 1987, s. 116 – 134

26 Ako bolo citované v: Van de Breevaart, 2019a, s. 80.

27 Schroeder, 2012.

a rovnosti sa radikalizoval na úkor iných hodnôt.²⁸ V tomto období boli po prvý krát kodifikované individuálne a univerzálne ľudské práva.

V teórii bol počas Francúzskej revolúcie vyhradený veľký priestor pre ľudskú dôstojnosť a rovnaké práva pre každého jednotlivca, zatiaľ čo v praxi bolo tisíce odporcov režimu odsúdených na smrť.²⁹

Hoci následky osvietenenských teórií neboli dlhší čas zrejmé, vytvorili rozhodujúci moment v zmyslení o ľudskej dôstojnosti. Ľudská dôstojnosť už viac nebola dôsledkom viery v stvorenie. Autonómne a revolučné chápanie pojmu ľudskej dôstojnosti umožnilo trvalú expanziu početných individuálnych práv spojenú s volaním po slobode a rovnosti. Nezávislý človek určoval sám pre seba, aká je jeho dôstojnosť.

20. storočie

Nacionalizmus naberal na sile v období okolo Francúzskej revolúcie. Nasledovalo aktívne formovanie národných štátov. Štáty robili opatrenia, aby spojili rôznorodé obyvateľstvo, žijúce na ich území, do homogénneho národa, napríklad prostredníctvom vzdelávania. V strednej a východnej Európe sa objavil aj opačný trend: nejaký národ chcel chrániť svoje záujmy, a preto vytvoril štát.³⁰ V niektorých prípadoch bol nacionalistický sentiment taký silný, že sa národ sám stal modlou. Prusko-francúzska vojna v roku 1870 a dve svetové vojny boli s tým neoddeliteľne spojené. Vysoké ideály rovnosti práv sa stali korisťou reality. Rapídny technický a ekonomický rozvoj na konci 19. storočia a na začiatku 20. storočia umožnil mechanizáciu a následne aj nový spôsob vedenia vojny. Neobmedzená viera v pokrok a myšlienka, že človek je sám schopný dosiahnuť vyššiu úroveň civilizácie, vyústili k bezprecedentnej krutosti a ku konfliktom. Pre nacistov pokrok znamenal vytvorenie spoločnosti pre *Übermensch*.

Kresťanská idea, že každý život je vzácny, bola úplne potopená zmesou evolučných teórií, ateizmu a pohanstva. Na pôvode záležalo. Slabí členovia spoločnosti si nezasluhovali ochranu, ale bolo ich potrebné odstrániť.

Hoci viera v pokrok utrpela vážnu ujmu, osvietenenské zmysľovanie naďalej prevažovalo. Dve svetové vojny so svojimi zverstvami napokon nevedli

---

28 Groen van Prinsterer, 1939.

29 Alting von Geusau, 2014.

30 Pater & Paul, 2015, s. 309.

k obnoveniu optimistického svetonázoru a opatrnému návratu ku kresťanskému videniu ľudstva. Namiesto toho získal na sile nihilistický pohľad na stav ľudstva a riešenie medzinárodných konfliktov sa hľadalo cez väčšiu spoluprácu.

V roku 1948 bola na valnom zhromaždení Organizácie spojených národov prijatá Všeobecná deklarácia ľudských práv. Preambula tejto deklarácie opisuje svoj cieľ a základ nasledovne:

„Keďže uznanie prirodzenej dôstojnosti a rovnakých neodňateľných práv všetkých členov ľudskej rodiny je základom slobody, spravodlivosti a mieru vo svete.“

Dôsledky osvietenského myslenia na ľudskú dôstojnosť sú v tomto úryvku úplne jasné. Následný zoznam ľudských práv nie je odôvodnený ničím iným, len odkazom na ľudskú dôstojnosť. Chýba napríklad odvolanie sa na Boha ako stvoriteľa z Americkej deklarácie nezávislosti z roku 1776, zatiaľčo záväzná moc práva na život, slobodu a túžbu po šťastí nie je odvodená od Božej vôle ale jednoducho od ľudskej dôstojnosti. Ľudská dôstojnosť sa takto stáva samostatnou entitou, ktorá definitívne zdôvodňuje odvolanie sa na seba-určenie. „Všeobecná deklarácia ľudských práv môže byť preto považovaná za konzumáciu osvietenскеj filozofie.“³¹

Dôsledky zlyhania osvietenstva a Francúzskej revolúcie začali byť v spoločnosti v Európe viditeľné až 60. či 70.

rokoch. Dovtedy sa napríklad aktivisti za sekulárnu víziu rodiny významne neodlišovali od kresťanských. Základy morálnosti boli radikálne odlišné, ale jej chápanie sa významne neodlišovalo od cirkevného.³² Toto sa však v 60. rokoch zmenilo. Hodnoty, ktoré pochádzali alebo čiastočne čerpali svoj základ z kresťanstva, získali novú autonómiu a sekulárnu interpretáciu.³³

Hoci pomenovania zostali rovnaké, neustále sa menila interpretácia a vysvetľovanie hodnôt. Sloboda a zvlášť rovnosť nahradili iné hodnoty.³⁴ Vo väčšine západoeurópskych krajín súčasne prebiehala silná sekularizácia. Seba-určenie a radikálna osobná sloboda sa stali evidentným východiskom pre väčšinu obyvateľstva. Nezávislé chápanie pojmu ľudskej dôstojnosti na to výborne pasovalo. S volaním po individuálnom chápaní ľudskej dôstojnosti bola spravodlivosť stále menej a menej chápaná ako politická norma a na-

---

31 Cliteur & Wissen, 1998, s. 27.

32 Roy, 2020, s. 44.

33 Van de Breevaart, 2019b.

34 Kinneging, 2020.

hradila ju absolútna rovnosť. Rovnosť a sloboda získavali stále väčší priestor v zmluvách, legislatíve a ústavách. Na seba-určenie sa stále viac hľadelo ako na jadro moderného ľudstva.

Záver

Ako sa vyvíjal koncept ľudskej dôstojnosti v dejinách Európy vo vzťahu k ostatným kľúčovým hodnotám, ktoré začali určovať jej identitu?

Jeruzalem, Atény a Rím. Tradície reprezentované týmito mestami, poskytli pozadie pre spoločenstvo hodnôt, ktoré sa Európska únia snaží reprezentovať. Avšak až v kresťanstve sa ich spoločné poslanstvo preplietli, teda konkrétne v kresťanskej civilizácii Európy. Ľudská dôstojnosť, založená na biblickom učení, že človek bol stvorený na Boží obraz, je uholným kameňom tohto prístupu.

Avšak pod vplyvom osvietenského myslenia bol biblický základ ľudskej dôstojnosti potlačený. Francúzska revolúcia a kultúrna revolúcia 60. rokov 20. storočia znamenajú odchod od obrazu závislého človeka staroveku a stredoveku. Ako výsledok čoraz viac autonómneho obrazu človeka, sa ľudská dôstojnosť stáva pojmom so svojim vlastným právom a už viac nepotrebuje iný základ. Ostatné hodnoty, ktoré prinieslo kresťanstvo alebo ktoré boli na ňom čiastočne založené, tiež získavajú nové individuálne chápanie. Pojmy slobody a rovnosti sa radikalizovali na úkor hodnôt ako komunita a spravodlivosť.

Podľa veľkého počtu autorov, západná civilizácia 21. storočia ďalej stavia na kresťanskej tradícii (často aj bez toho, aby si toho bola vedomá).³⁵ Iní považujú štrukturálny vplyv kresťanstva za niečo, čo už má svoje najlepšie dni za sebou. Uvedomovanie si toho, že sme závislé stvorenia, sa z európskej civilizácie takmer vytratilo. Zmes osvietených a romantických myšlienok, so slobodou a rovnosťou ako najvyššími hodnotami, začali určovať európsku identitu.³⁶ Ľudská dôstojnosť je odôvodnením pre seba-určenie.

---

35 Dawson, 2019.

36 Kinneging, 2020.

3. HODNOTY V EURÓPSKOM PROJEKTE

Úvod

Sen o zjednotenej Európe existuje už dlho. Hoci táto myšlienka pravdepodobne vznikla pred viacerými storočiami, prvé použitie názvu „Spojené štáty Európy“ sa pripisuje francúzskemu spisovateľovi a politikovi Victorovi Hugovi. Vo svojom príhovore na Medzinárodnom mierovom kongrese v Paríži v roku 1849 prezentoval svoj plán Európskeho senátu. Taktiež predpovedal, že príde deň, keď budú všetky národy na európskom kontinente zjednotené. V Hugovej liberálnej vízii by federácia zabezpečila slobodu a mier.³⁷ Tým, ktorí považovali Hugove myšlienky za utópiu, dali za pravdu aj udalosti v nasledujúcich sto rokoch, počas ktorých došlo k trom vojnám medzi antagonistickým Francúzskom a Nemeckom.

Podpora myšlienky zjednotenej Európy rástla po prvej svetovej vojne. Trotsky prišiel v roku 1923 s myšlienkou Sovietskych spojených štátov európskych. Približne v rovnakom období založil mladý rakúsky gróf Richard Coudenhove-Kalergi Paneurópsku úniu. Jeho vízia dovoľovala väčšiu mieru kultúrnej rôznorodosti, ale dôležitejšia bola pozornosť venovaná cíteniu „európskeho ducha“, spoločného pre všetkých Európanov. Na rozdiel od extrémistického nacionalizmu a komunistického internacionalizmu Coudenhove-Kalergi túžil po zjednotenej Európe, ktorá nadväzuje na existujúce tradície. Hoci bol považovaný za utopistu, jeho ideály poslúžili ako inšpirácia pre „zakladateľov“ európskeho projektu.³⁸

Cieľom tejto kapitoly je opísať úlohu hodnôt v európskom projekte, ktorá vzrástla po druhej svetovej vojne. Kľúčová otázka znie nasledovne: *Ako sa vyvíjal koncept ľudskej dôstojnosti vo vzťahu ku kľúčovým hodnotám, ktoré viedli európsky projekt?* Najprv sa budeme venovať významu hodnôt pre iniciátorov európskeho projektu, konkrétne Schumana. Ako druhá bude prediskutovaná úloha hodnôt v rôznych európskych zmluvách.

---

37 Metzidakis, 1994.

38 Wiedemer, 1993.

Tvorba Európy

Kongres v Haagu

Už nikdy viac. To bola myšlienka, ktorá spojila Európanov po dvoch krvavých vojnách. Naprieč celou Európou sa politici pohrávali s myšlienkami rozvoja európskej politickej spolupráce. V máji 1948 sa v Haagu stretlo takmer 800 politikov, filozofov, vedcov, lídrov odborov a iných zástupcov z 26 krajín. Jednou z najdôležitejších postáv tohto „Kongresu Európy“ bol bývalý britský premiér Winston Churchill. Už v roku 1946 v Zurichu sa dožadoval, aby sa začalo s formovaním, Spojených štátov Európskych. Hoci účastníci kongresu mali niekedy rozličné názory, zhodli sa na potrebe rozsiahlej európskej spolupráce. Kongres, ktorý sa neskôr stal známy ako prvý európsky federálny moment, vyzýval k politickej, ekonomickej a menovej únii v Európe. V tom čase bolo stále veľmi nejasné ako by sa to malo stať. Je však jasné, že tam bola vôľa a dôvera zjednotiť krajiny Európy na základe spoločných záujmov a hodnôt. Z istého citátu z jednej z deklarácií je zjavné, že ľudská dôstojnosť bola považovaná za kľúčovú a za jeden z najdôležitejších úspechov v dejinách Európy. „Ľudská dôstojnosť je pre Európu najväčším úspechom, slobodou, jej skutočnou silou.“³⁹

Dôraz na dôležitosť ľudskej dôstojnosti je v súlade s Deklaráciou ľudských práv, ktorú sme prebrali v predchádzajúcej kapitole. Takže zdá sa, že krátko po ukončení nepriateľstiev už neexistovala otázka, čo presne znamená ľudská dôstojnosť. Dve vojny hrôzostrašne objasnili, o čom to nie je. Ľudská dôstojnosť a „dôstojná“ existencia sformovali základ ľudských práv napríklad v článku 1: „Všetci ľudia sa rodia slobodní a rovní v dôstojnosti aj právach. Sú obdarení rozumom a svedomím a majú sa k sebe správať v duchu bratstva.“⁴⁰

Schumanova deklarácia

9. mája 1950, presne dva roky po Kongrese Európy v Haagu, Robert Schuman, francúzsky minister zahraničných vecí, predniesol v Paríži deklaráciu, v ktorej navrhol integráciu častí ekonomík Francúzska a Nemecka a ich za-

---

39 De la Torre, 2014, s. 31.

40 Porov. mensenrechten.nl.

radenie pod spoločnú „vysokú autoritu“ – organizáciu, ktorá by bola otvorená aj ďalším európskym krajinám. Schumanova deklarácia bola len krátkym vyhlásením, ale myšlienky prezentované v nej mali preukázateľný vplyv na dejiny Európy. Táto historická tlačová konferencia, na ktorej boli položené základy Európskeho spoločenstva uhlia a ocele a následne aj Európskej únie, ktorá mala prísť neskôr, prišla tak neočakávane, že na nej neboli použité ani kamery ani mikrofóny.⁴¹

„Otec Európy“

Robert Schuman (1886 – 1963) bol celý svoj život oddaný rímsko-katolíkom. Jeho život pripomínal život mnícha. Naozaj vážne uvažoval o vstupe do kláštora. Fakt, že ľudia okolo neho ho od toho odhovárali, považoval za potvrdenie svojho povolania uplatňovať svoje presvedčenie v politike. Ako občan mesta Lorraine mal Schuman nemeckú národnosť do roku 1919 a v tom istom roku začal svoju politickú kariéru vo Francúzsku. Po druhej svetovej vojne sa dvakrát stal francúzskym premiérom. Vo svojich snahách o politické zmierenie a mier medzi Francúzskom a Nemeckom, krajinami, ktoré veľmi dobre poznal, čerpal svoju neustálu inšpiráciu z viery. Pre Schumana bola preto Deklarácia, ktorá nesie jeho meno, vyjadrením kresťanských hodnôt odpustenia a zmierenia. Položil v nej základ pre úsilie o dosiahnutie mieru, spolupráce a solidarity, ktoré sú neoddeliteľne späté s jeho kresťanskými koreňmi.⁴²

Jeff Fountain opísal ako Schumanovo kresťanské presvedčenie motivovalo jeho politické činy. Základy demokracie – „princíp rovnosti, bratská láska, priestor pre osobnú slobodu a rešpektovanie práv jednotlivca“, spočívajú podľa Schumana v učení Krista. Fungujúcu demokraciu považoval za nepredstaviteľnú bez vplyvu kresťanského zmýšľania o ľudskej dôstojnosti, slobode a láske. Spolupráca a demokracia v Európe boli preto z jeho pohľadu hlboko zakorenené v kresťanských hodnotách. Ak by boli tieto hodnoty zrušené, Európa by stratila svoj základ pre rovnosť, ľudskú dôstojnosť, toleranciu a súcit.⁴³

---

41 De la Torre, 2014.

42 Wilton, 2016.

43 Fountain, 2014.

Schuman zdieľal svoju vieru s ostatnými zakladateľmi európskeho projektu. Pred Parížskou konferenciou v roku 1951 sa utiahol do kláštora s Alcide De Gasperi, Jeanom Monnetom a Konradom Adenauerom, aby sa modlili a meditovali. Ako hlavy kresťansko-demokratických strán nachádzali jeden u druhého tie isté základné princípy.⁴⁴ Vzdať sa istej miery národnej zvrchovanosti, vstupom do ekonomickej spolupráce a integrácie, bolo pre nich vyjadrením kresťanskej vízie, v ktorej boli materiálne záujmy obetované v prospech služby mieru a zmierenia. Súčasne sa zdalo, že idealizmus a národné záujmy boli na začiatku procesu európskej integrácie v konflikte. Spoločné záujmy mieru a spolupráce výrazne presahovali záujmy národného štátu. Traja kresťanskí demokrati, Schuman, Adenauer a De Gasperi, hovorili verejne o vplyve kresťanskej viery na ich politické aktivity a hodnoty, na ktorých boli založené. Vplyv kresťanských hodnôt nebol v začiatkoch európskeho projektu nikdy vyjadrený v žiadnom oficiálnom dokumente. Možno ho pokladali za tak samozrejмый, že nepovažovali za potrebné uvádzať ho, alebo sa snažili vyhnúť opozícii voči liberálom a socialistom.

Hodnoty v európskych zmluvách⁴⁵

Európska spolupráca, ktorá vznikla niekedy po roku 1950, bola hlavne ekonomická.⁴⁶ Najdôležitejším bodom, dohodnutým v zmluve zakladajúcej Európske spoločenstvo v roku 1957 v Ríme, bol pôvodne prístup k surovinám. Suroviny boli v centre záujmu a preto bol malý tlak na predloženie spoločných názorov na normy a štandardy. Zavedený bol iba zákaz diskriminácie na základe národnosti vo vzťahu k výberu zamestnancov. Táto spolupráca mala predsa len aj očividný politický cieľ. Ekonomická spolupráca bola nevyhnutná pre zabezpečenie mieru. Je to zrejme napríklad v článku 2, v preambule, ktorý spomína „stále bližšiu úniu medzi európskymi národmi“ a „bližšie vzťahy medzi členskými štátmi Spoločenstva“. Avšak členské štáty zostávajú sami zodpovedné za realizáciu hodnôt, ako sú sloboda, demokracia a (sociálna) spravodlivosť. Európska spolupráca mala mimoriadnu dôležitosť v povojnovom procese zmierenia medzi Nemeckom a Francúzskom.

---

44 Van der Waal, 2014, s. 50.

45 Van der Waal et al., 2003, s. 103 – 110.

46 Rímska zmluva. Európske zmluvy nájdete na: www.europarl.europa.eu.

Hoci predchodcovia EÚ boli primárne ekonomické zoskupenia, Európsky súdny dvor rozhodol už v 60. rokoch, že predpisy na európskej úrovni majú priamy vplyv na národné právne systémy. Znamená to, že európska legislatíva sa aplikovala nielen na členské štáty, ale aj na jednotlivcov, bez potreby medzistupňa vnútroštátnej legislatívy. Súd neskôr rozhodol, že európsky právny systém má autonómny status a je nad národnými právnymi systémami. Hoci hlavným bodom záujmu boli ekonomické práva (slobody) viac ako povinnosti, európske právo tým dosiahlo jedinečnú pozíciu, ktorá určila jeho neskorší vplyv.⁴⁷

V roku 1987 bol prijatý Jednotný európsky akt.⁴⁸ Cieľom tohto aktu bolo priviesť k účinnosti spoločný trh, ktorý bol odkladaný z dôvodu ekonomických prekážok a vzájomného nesúhlasu. Bola dosiahnutá dohoda pre harmonizáciu zákonov a elimináciu bariér medzi členskými štátmi, týkajúca sa obchodu a voľného pohybu osôb. V Rímskej zmluve dol dôraz hlavne na ekonomickú spoluprácu, avšak ekonomické dohody boli teraz doplnené viacerými politickými cieľmi a podmienkami. Preambula odkazuje na základné práva a (základné) zákony členských štátov. Je tu tiež odkaz na Dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd a na Európsku sociálnu chartu. Tieto dva nástroje Rady Európy z roku 1950 a 1961 sa týkajú špeciálne chápania noriem a hodnôt. Jednotný európsky akt toto podporil a odkazoval na demokratické princípy, ideu právneho štátu a ľudských práv bez toho, aby v nich zachádzal do podrobností. Jednotný európsky akt neriešil len ekonomickú spoluprácu. Stanovil tiež ďalšie ciele ako podpora demokracie, obrana spoločných záujmov a nezávislosť. Prispievanie k medzinárodnému mieru a bezpečnosti je tiež zahrnuté ako jeden z cieľov.

Ďalším dôležitým krokom v európskom projekte bola Maastrichtská zmluva z roku 1992.⁴⁹ V porovnaní s Jednotným európskym aktom neboli k textu pridané žiadne nové ciele, ale bola vydláždená cesta rozsiahlemu prehĺbeniu a rozšíreniu procesu integrácie. EÚ sa začala zaoberať sociálnou politikou a právnou spoluprácou, urobila kroky k spoločnej zahraničnej politike a snažila sa o zriadenie menovej únie. Rozširovanie EÚ, ktoré bolo dohodnuté o rok neskôr v Kodani, zdôraznilo hodnoty, ktoré chcela EÚ reprezentovať:

---

47 Weiler, 1999.

48 Jednotný európsky akt.

49 Maastrichtská zmluva.

demokraciu, právny štát, posilnenie ľudských práv a ochrana menšín. Nebo-
li uvedené žiadne ďalšie podrobnosti ani objasnenia týchto hodnôt.
Amsterdamská zmluva⁵⁰ z roku 1997 zašla po tej istej ceste ešte ďalej. EÚ
rozšírila spoluprácu a integráciu napríklad na oblasť migračnej politiky. Spo-
mínané princípy, ktoré chcela EÚ dosiahnuť, boli stanovené a definované
o niečo podrobnejšie v preambule. Opis týchto politických princípov potvr-
dil, že EÚ sa chcela stať politickou úniou.

Európska charta

Od 90. rokov narastal počet zmienok o „hodnotách európskeho spoločen-
stva“. Na tomto pozadí vzniklo aj volanie po európskej ústave. Na stretnutí
v Kolíne v roku 1999 Rada Európy vyzývala, aby boli práva občanov EÚ zhr-
nuté v jednom samostatnom dokumente EÚ. 7. decembra 2000 Rada Euró-
py, Európsky parlament a Európska komisia prijali Chartu základných práv
Európskej únie.⁵¹ Inovatívnym aspektom Charty nebolo ani tak to, že boli
sformulované nové princípy, ale to, že pre EÚ bola samostatnou ústavou,
obsahujúcou práva, ktoré už existovali a ktoré boli predtým uznávané.
Primárne sa zamerala na práva slobody a rovnosti, ako aj na sociálne a eko-
nomické práva.

Nápadný je značný priestor daný ľudskej dôstojnosti. „Ľudská dôstojnosť je
nedotknuteľná. Musí sa rešpektovať a ochraňovať“⁵², hovorí článok 1.
Hoci tu nie sú uvedené ďalšie podrobnosti, je logické považovať ľudskú dôs-
tojnosť tu, rovnako ako vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv, za samo-
statný základ pre ostatné práva. Nie je tu žiadny odkaz na Boha stvoriteľa.

Európska ústava

V súvisi s prijatím Európskej charty bol v roku 2004 podaný návrh na prijatie
Európskej ústavy. Potom ako Francúzsko a Nemecko referendum odmietli ta-
kúto dohodu, bolo prijaté rozhodnutie odmietnuť Európsku ústavu.
Z pohľadu hodnôt je relevantné pozrieť sa na diskusiu o nezahrnutí odka-
zu na Boha a kresťanských koreňov Európy. Dohoda o budúcnosti Európy,

---

50 Amsterdamská zmluva.

51 Charta základných práv Európskej únie

52 Charta základných práv Európskej únie, článok 1.

vedená bývalým francúzskym prezidentom Giscardom D'Estaingom, sa vydala tiež cestou radikálneho oddelenia cirkvi od štátu v súlade s francúzskym *laïcisme*, na európskej úrovni. Boh, náboženstvo, kresťanstvo a židovsko-kresťanské hodnoty, ktoré po stáročia zanechávali na Európe svoje stopy, neboli spomenuté. V preambule však bol explicitný odkaz na humanizmus a osvietenstvo. Tieto hnutia boli identifikované ako pôvodcovia hodnôt Francúzskej revolúcie: sloboda, rovnosť a solidarita v Európe. Z rôznych pohľadov bolo poukázané na to, že humanizmus a osvietenstvo by boli nepredstaviteľné bez dlhej kresťanskej tradície.⁵³ Napokon sa dohodlo na nasledujúcom znení:

„ČERPÁJÚC inšpiráciu z kultúrneho, náboženského a humanistického dedičstva Európy, z ktorého sa vyvinuli univerzálne hodnoty nezrušiteľných a nescudziteľných práv ľudskej bytosti, slobody, demokracie, rovnosti a právneho štátu.“

Ani tu neboli spomenuté židovsko-kresťanské tradície ani kresťanstvo menovite, ale len zahrnuté spolu pod spoločné označenie „náboženské tradície“. Joseph Weiler vzniesol voči tomu zaujímavú kritiku. Nie je len rešpektovaným právnym expertom v oblasti európskej integrácie, ktorý bol dlhé roky profesorom na viacerých univerzitách, ale je aj oddaným Židom. Podľa Weilera jestvuje v Európe kresťanský deficit. Hovorí dokonca o „kristofóbií“. V súčasnom myslení o Európskej únii dochádza k úplnému vynechaniu jej kresťanských koreňov. Koncept hodnôt, ktoré podopierajú európsku spoluprácu sa stráca popieraním alebo trivializovaním základov viery EÚ. Absencia odkazu na kresťanské korene je podľa Weilera triumfom sekularizmu. Súčasne viac ako polovica obyvateľstva EÚ žije v krajinách, ktorých ústavy odkazujú na Boha.

„Vloženie odkazu na kresťanstvo do bohatého historického plátna pomenovaného v preambule, by bolo možné vidieť ako dôveryhodnú voľbu bez ideologickej príťažky. Bolo by to jednoduché potvrdenie dávno prítomnej reality (...). Absencia akéhokoľvek odkazu na kresťanstvo je na druhej strane ohlušujúcim tichom, ktoré prichádza so svojou vlastnou ideologickou príťažkou.“⁵⁴

V Európskej ústave nebol, pod hlavičkou tolerancie, daný žiadny priestor kresťanstvu. V Lisabonskej zmluve z roku 2007, ktorá bola vytvorená ako alternatíva ústavy, bolo prijaté navrhnuté doplnenie preambuly.

---

53 K pozadiu tejto kritiky pozri napríklad: Siedentop, 2014 a Holland, 2019.

54 Weiler, 2004, s. 36.

Článok 2 Zmluvy o Európskej únii od čias Lisabonskej zmluvy znie: „Únia je založená na hodnotách úcty k ľudskej dôstojnosti, slobody, demokracie, rovnosti, právneho štátu a rešpektovania ľudských práv vrátane práv osôb patriacich k menšinám. Tieto hodnoty sú spoločné členským štátom v spoločnosti, v ktorej prevláda pluralizmus, nediskriminácia, tolerancia, spravodlivosť, solidarita a rovnosť medzi ženami a mužmi.“⁵⁵

Európske ciele

Definícia cieľov, o ktoré sa usiluje EÚ, ako sú uvedené v zmluvách, sa neustále spresňuje, transformujúc svoj vývoj od ekonomického partnerstva k politickému. Napríklad článok 3 znie: „Cieľom Únie je presadzovať mier, svoje hodnoty a blaho svojich národov.“⁵⁶ Ekonomický rozvoj má pri vypracovaní tohto zámeru priority. Cieľom je dosiahnuť „vysoko konkurenčnú sociálnu trhovú ekonomiku, smerujúcu k plnej zamestnanosti a sociálnemu pokroku“. Usiluje sa tiež o udržateľný rozvoj, to znamená o ochranu prírody a zlepšenie životného prostredia.

Úsilie o rovnosť je reflektované v boji proti sociálnemu vylúčeniu a diskriminácii, rovnako ako k podpore sociálnej spravodlivosti, rodovej rovnosti, solidarity medzi generáciami a ochrane práv detí. Dôkaz o úmysle EÚ podporovať isté hodnoty nielen interne, ale aj externe je vyjadrený v článku 3(5), ktorý hovorí, že Únia bude presadzovať svoje hodnoty a záujmy vo vzťahu k celému svetu.

Stránka Európskeho parlamentu uvádza šesť kľúčových hodnôt, „ktoré tvoria základ našej spoločnosti“: úcta k ľudskej dôstojnosti, sloboda, demokracia, rovnosť, právny štát a ľudské práva vrátane práv menšín. Priložené video hovorí o tom, že EÚ chráni tieto spoločné hodnoty, „aby zabezpečila inklúziu, toleranciu, spravodlivosť a solidaritu.“⁵⁷

---

55 Lisabonská zmluva.

56 Lisabonská zmluva, článok 2(1).

57 pozri: Hodnoty EÚ vysvetlené za 1 minútu www.europarl.europa.eu.

Záver

Ako sa vyvíjal koncept ľudskej dôstojnosti vo vzťahu ku kľúčovým hodnotám, ktoré viedli európsky projekt?

Mier Toto bol postoj, ktorý zjednotil zakladateľov Európskej únie po skončení dvoch krvavých svetových vojen. Inšpirácia pre rozsiahlu európsku spoluprácu vzišla z kresťanskej viery. Robert Schuman, ktorý je považovaný za „otca Európy“ v súvislosti so svojou deklaráciou z roku 1950 tvrdil, že bez kresťanských princípov, by Európa neposkytovala základ pre hodnoty rovnosti, ľudskej dôstojnosti, tolerancie a súcitu.

Avšak Európske zmluvy po roku 1957 nezahrnuli do svojho obsahu žiadny odkaz na Boha ani kresťanskú vieru, hoci preambuly oveľa viac detailne definujú a rozpracúvajú politické princípy Európskej únie. Zdrojom inšpirácie je tu nepochybne osvietenská filozofia. Postupom času dala EÚ rastúci dôraz na sociálne práva, slobodu jednotlivca a rovnosť. Zvlášť tu vyniká pozornosť voči rešpektovaniu ľudskej dôstojnosti. Avšak pri absencii odkazu na Boha ako stvoriteľa je ľudská dôstojnosť ako základ pre ostatné hodnoty v prvom rade interpretovaná ako zdôvodnenie sebaurčenia.

Výsledkom je potvrdenie Schumanovho varovania, že bez kresťanskej viery nemá Európa žiadny základ pre svoje hodnoty. Ako sa vytráca vedomie toho, že ľudia sú ako Božie stvorenia závislí na Bohu, čo je základom hodnôt podmieňujúcich identitu a smerovanie, stráca sa aj európsky projekt. Rešpekt voči ľudskej dôstojnosti, slobode, demokracii, rovnosti, právnenému štátu a ľudským právam je podfarbený pohľadom nezávislosti človeka, hoci názvy týchto hodnôt zostávajú rovnaké.

Interpretácia pojmu ľudskej dôstojnosti v zmysle nezávislosti a individuálnosti ukazuje, že európsky projekt považuje samotných ľudí za zdroj správneho a nesprávneho. Výsledkom je, že Európskej únii chýba objektívne meradlo pre hodnoty, o ktoré sa usiluje. Európske spoločenstvo spoločných hodnôt nemá pevné zakotvenie.

4. ĽUDSKÁ DÔSTOJNOSŤ A EURÓPSKE HODNOTY

Úvod

Smerodajné hodnoty, okolo ktorých je sústredená súčasná európska politika, už viac nemajú kresťanský charakter. Hoci sú niektoré hodnoty založené na kresťanskom myslení alebo z neho pochádzajú, ich interpretácia sa úplne zmenila vplyvom humanizmu, osvietenstva a súčasnej liberálnej atmosféry. Do 60. rokov bolo možné pomenovať prevažujúcu kultúru ako sekularizované kresťanstvo.⁵⁸ V súčasnosti sú však normou sloboda a rovnosť. Interpretácia ľudskej dôstojnosti v zmysle nezávislosti umožňuje ľuďom určovať, čo to pre nich ako jednotlivcov znamená.

V súčasnej spoločnosti ľudská dôstojnosť často funguje ako základná hodnota. Každá ľudská bytosť sa rodí s dôstojnosťou, ktorá musí byť rešpektovaná. Ľudskú dôstojnosť možno takto vidieť ako nosič pre iné hodnoty, ako je solidarita, spravodlivosť a rovnosť. Predchádzajúca kapitola nám ukázala, že pojem ľudskej dôstojnosti je interpretovaný rôznymi spôsobmi. Prináša to otázku o základe súčasnej kresťanskej politiky v Európe. Holandská Reformovaná politická strana (SGP) presadzuje otvorenú biblickú politiku. Preto uznanie, že kresťanské princípy sú zdrojom inšpirácie pre európsku spoluprácu, nestačí.

Európska spolupráca musí byť podriadená Božiemu slovu, konkrétne v podobe Desatora. Desať Božích prikázaní chráni ľudskú dôstojnosť a spravodlivosť spôsobom, ktorý nie je viazaný na žiadny čas ani kultúru.

Táto kapitola skúma obraz ľudstva, ktorý je obsiahnutý v Desatore, pričom vytvára prepojenie na ľudskú dôstojnosť ako akceptovanú ústrednú európsku hodnotu. Kľúčová otázka znie nasledovne:

Čo znamená chápanie konceptu ľudskej dôstojnosti založené na Biblii pre európske hodnoty a európsku spoluprácu?

Definícii ľudskej dôstojnosti sa venujeme najprv v porovnaní jej interpretácie v zmysle nezávislosti s interpretáciou v zmysle závislosti. Potom preskúmame význam kresťanskej interpretácie konceptu ľudskej dôstojnosti pre európske hodnoty a európsku spoluprácu.

---

58 Roy, 2020.

Ľudská dôstojnosť

Interpretácia v zmysle nezávislosti

Len málo ľudí v západnom svete by namietalo proti dôležitosti ľudskej dôstojnosti. Od druhej svetovej vojny a Všeobecnej deklarácie ľudských práv bola ľudská dôstojnosť často definovaná v zmysle ľudských práv a tým aj rozdelená do právnych kategórií. Vo svetle hrôz dvoch svetových vojen je pochopiteľné, že bol daný silný dôraz na ochranu jednotlivca pred mocou (totalitného) štátu. Fakt, že vo väčšine západných demokracií sa hrozba totality javí ako vzdialená, pravdepodobne prispel k zblíženiu ľudskej dôstojnosti s osobnou slobodou v mysliach väčšiny obyvateľov.⁵⁹

Od 60. a 70. rokov prevládol v chápaní ľudstva romantický svetonázor. Moderní ľudia si chcú sami pre seba určovať, ako si zorganizujú svoj život, a nechcú sa podriaďovať autorite cirkvi alebo tradície.⁶⁰ Namiesto toho je tu snaha o autenticnosť.

Prevláda myslenie, že musíte čo najviac rozvinúť svoj potenciál, aby ste boli skutočne tým, kým ste. Súčasťou toho je samozrejme vo veľkej miere osobná sloboda. Je preto pochopiteľné, že pri reflexii ľudskej dôstojnosti sa osobná nezávislosť stala dominantnou hodnotou. Pri určovaní toho, čo je hodnotné, je rozhodujúci len jeden faktor: vôľa jednotlivca. Keďže každý človek je zaneprázdnený formovaním svojej vlastnej budúcnosti, rovnosť je tiež dôležitou hodnotou. Z tohto pohľadu sú si všetci ľudia rovní a v základe majú rovnaké morálne preferencie. Samozrejme, aj možnosť vlastného rozvoja má istú hodnotu, ale v dnešnej spoločnosti je zjavné nebezpečenstvo, že sklzneme do prehnanej individuálnosti.⁶¹

Pri interpretácii z pohľadu osobnej slobody sa už dôstojnosť neodvodzuje od ničoho mimo danej osoby. Ľudia sami sa stali bodom, na ktorý odkazuje ich dôstojnosť. Tento spôsob myslenia odstraňuje náboženské základy konceptu ľudskej dôstojnosti. V súčasnom myslení je interpretácia v zmysle nezávislosti dominantným, ak nie jediným zdôvodnením ľudskej dôstojnosti.⁶² Ľudia už nie sú cenní preto, lebo sú Božím stvorením, ale preto,

---

59 Van de Beeten, Van der Linden & Neuteboom, 2011.

60 Trueman, 2020.

61 Taylor, 1994.

62 Alting von Geusau, 2012, s. 136.

že sú sami svojimi vlastnými bytosťami. Toto nastavenie tiež oddeľuje ľudskú dôstojnosť od ostatných hodnôt. Hoci oba pohľady v princípe uznávajú vnútornú hodnotu každého človeka, rozdiel v základoch podopierajúcich ľudskú dôstojnosť má rozsiahle dôsledky.

Pri prijatí pohľadu nezávislosti za východisko sa ľudská dôstojnosť stáva čisto racionálnym princípom, ktorý môže poslúchať len sám seba. V dôsledkoch sa môže dokonca dostať do konfliktu s hodnotami prameniáciami z kresťanskej interpretácie. Napokon, úsilie o mier, spravodlivosť a solidaritu môže stať v ceste osobnej nezávislosti. Okrem toho, vôľa jednotlivca môže zmeniť ľudské práva tak, že ochranné práva sa menia na svoj opak. Ľudská dôstojnosť, chápaná ako osobná nezávislosť, sa používa viac ako politický nástroj, než pred-politické východisko. Najznámejším príkladom toho je diskusia o ukončení života. Ak dôstojnosť ľudských bytostí závisí primárne od ich vlastnej skúsenosti, prečo by starí ľudia, ktorí považujú svoj život za dokončený, nemali vyhľadať odbornú pomoc s ukončením svojho života? Z pohľadu racionálneho, nezávislého jednotlivca je ťažké odpovedať na túto otázku.

Záverom teda je, že ochrana ľudskej dôstojnosti sa vyvíja smerom, ktorý stále viac ignoruje kresťanský pohľad stvoreného človeka a dokonca je s ním v diametrálnej opozícii.⁶³ Spomeňme tiež odvolávanie sa na ľudskú dôstojnosť pri legitimizácii umelých potratov.

Interpretácia v zmysle závislosti

Kresťanstvo vidí ľudskú dôstojnosť ako široký princíp, ktorý definuje, čo to znamená, byť človekom. Táto interpretácia je typická závislosťou vychádzajúcou z biblického faktu, že ľudia boli stvorení na Boží obraz (imago Dei). „Boh povedal: ‚Utvorme človeka na svoj obraz, na svoju podobu.‘ Boh stvoril človeka na svoj obraz; na Boží obraz ho stvoril. Stvoril ich ako muža a ženu.“⁶⁴ Každý človek odráža určitý aspekt Boha Stvoriteľa, a všetci ľudia majú preto vrodenuú dôstojnosť. Ako jedinečné stvorenie má každý človek telo a dušu, takže všetci ľudia sú si pred Bohom rovní. Na základe pádu človeka ľudstvo zakrylo obraz Boha, ale nestratilo ho úplne.⁶⁵

---

63 Alting von Geusau, 2012, s. 249.

64 Genesis 1, 26 – 27

65 Genesis 9, 6

V kresťanskej viere spočíva základ ľudskej dôstojnosti mimo človeka, a to v manifestácii Boha. Z tohto dôvodu umožnila kresťanská tradícia interpretáciu ľudskej dôstojnosti, ktorá sa vzťahuje na všetko stvorenie, bez ohľadu na pôvod, náboženstvo, inteligenciu alebo fyzické vlastnosti. Byť na Boží obraz znamená, že každý človek má pôvod, cieľ a budúcnosť. Ako Božie stvorenia sú ľudia vzťahové bytosti. Zahŕňa to vertikálny vzťah s Bohom a horizontálny vzťah s ostatnými ľuďmi, ako je to vyjadrené v odpovedi na otázku o najväčšom prikázaní v Božom zákone: „Ježiš mu odpovedal: ‚Milovať budeš Pána, svojho Boha, celým svojím srdcom a celou svojou dušou a celou svojou myslou. To je najväčšie a prvé prikázanie. Druhé je mu podobné: Milovať budeš svojho blížneho ako seba samého.‘“⁶⁶ Ľudia nežijú pre seba samých, ale pre Boha a pre svojich blížnych.

V kresťanskej tradícii je ľudská dôstojnosť odvodená z toho, že sme nositelia obrazu Boha. To, že je človek stvorený na Boží obraz, sa podľa svätého Augustína prejavuje najmä vo vnútri osoby: rozumom, rečou, úsudkom a slobodnou vôľou. Svätý Augustín tu ihneď zdôrazňuje, že ľudia sú závislí a zraniteľní. Nemajú sa preto zameriavať na seba, ale na Boha. Napokon, dôstojnosť existuje len vo vzťahu s Bohom, ktorý udeľuje dôstojnosť.⁶⁷ Takže v rozpore s filozofiou osvietenstva, ľudský rozum nestojí osamote, ale je umiestnený vo vnútri poriadku stvorenej reality. Ľudská dôstojnosť preto presahuje jednotlivca a jeho nezávislosť. Preto by ani rôzne aspekty dôstojnosti, ako napríklad sociálna zodpovednosť a osobná sloboda, nemali byť stavané proti sebe.⁶⁸

Kresťanský koncept ľudskej dôstojnosti je možné definovať aj nasledovne: presvedčenie, že ľudia boli vytvorení kreatívnym Bohom na jeho obraz, boli obdarení rozumom a sú povolani akceptovať autoritu Boha a nieť zodpovednosť za seba samých, za iných a za stvorenie.⁶⁹

V interpretácii v zmysle nezávislosti je ľudská dôstojnosť niečo, čo je možné deklarovať ako právo. Na druhej strane, v kresťanskej definícii je dôraz na ľudskú dôstojnosť ako dar od Boha, a preto je to aj povinnosť. Fakt, že Boh dáva ľudstvu dôstojnosť a špeciálne postavenie voči ostatnému stvoreniu, prináša so sebou aj špeciálne povinnosti, práva a zodpovednosti.

---

66 Matúš 22, 37 – 39.

67 Soulen & Woodhead, 2006, p. 4

68 Van Geest & De Jong, 2011.

69 Porov tiež: Alting von Geusau, 2012.

Základ pre európske hodnoty

Pri interpretácii v zmysle nezávislosti nemôže ľudská dôstojnosť fungovať ako základ európskych hodnôt. Individualistická interpretácia vždy podlieha zmene, čo znamená, že európske hodnoty sa môžu výrazne zmeniť. Žiaľ, v tomto ohľade kresťansko-demokratické strany tiež pozabudli na tradíciu kresťanských zakladateľov európskeho projektu. Ak je však ľudská dôstojnosť uznávaná ako stvorená, dáva smerovanie európskym hodnotám aj európskemu projektu. Kresťanskí politici sú si vedomí, že majú zodpovednosť za presadzovanie vysokého ideálu ľudskej dôstojnosti, ale súčasne si uvedomujú fundamentálnu nemožnosť prerobenia ľudských bytostí a spoločnosti.

Interpretácia ľudskej dôstojnosti v zmysle závislosti môže viesť európske hodnoty prostriedkami vzťahovej interpretácie. Ako odpoveď za zodpovednosť, ktorú Boh dáva ľuďom, môžeme vytvárať vzťahy s našimi blíznymi a starať sa o stvorenie. V najhlbšom zmysle, na základe najväčšieho prikázania, je to o láske. Ľudský osud nespočíva v nezávislosti a individuálnosti, ale vo vzťahoch a ich vnútornej závislosti. Znamená to, že hodnoty sa formujú v prvom rade a najmä v bezprostrednej sfére a v sociálnych prepojeniach každého jednotlivca. Na základe princípu subsidiarity sa zodpovednosť za život spoločnosti vytvára čo najbližšie spolu s občanmi. Pri cezhraničných problémoch, ako je kriminalita a obchod s ľuďmi, majú zohrať svoju úlohu európske úrady.

Vedomie, že sme boli stvorení a máme zodpovednosť voči Bohu, našim blíznym a stvoreniu, by malo tiež ovplyvňovať európske hodnoty a napraviť narušenú rovnováhu vnesenú sekulárnym humanizmom, osvietenstvom a romantizmom.⁷⁰ Vráťte sa k svojim koreňom. Pre európske hodnoty to znamená nasledujúce skutočnosti.⁷¹

Sloboda

V zmysle vzťahovej interpretácie je sloboda situácia, keď ľudia žijú v spoločenstve s Bohom ako so stvoriteľom a vykupiteľom. Namiesto „konania tak, ako to cítiš“, je sloboda stav, v ktorom slúžime Bohu a blíznym. Ľudia nežijú

---

70 Soulen & Woodhead (vyd.) 2006.

71 Pozri tiež Luitwieler, 2013, s. 46 – 49.

pre seba a nemali by preto byť motivovaní právom realizovať svoju vlastnú slobodu, iba pod jedinou podmienkou, že iným nebude ublížené. Sloboda neznamená byť slobodný *od* väzieb, ale byť slobodný *pre* službu.⁷² Ostatní ľudia takto nie sú hrozbou alebo obmedzením našej slobody, ale skôr jej cieľom. Neznamená to, že tu nie je možnosť rozvíjať jedinečné talenty, ale tie musia byť vždy zapojené do prospechu pre iných. Ďalším aspektom tejto hodnoty je sloboda svedomia. Skutočnosť, že každý občan má právo „na slobodu myslenia, svedomia a náboženstva“ je tiež zahrnutá v článku 9 Európskeho dohovoru o ľudských právach. Na obranu týchto slobôd sú tiež potrebné ďalšie slobody ako sloboda prejavu a sloboda zhromažďovania.

Rovnosť

Fakt, že ľudia boli stvorení Bohom, znamená, že každý človek má hodnotu a je rovný pred Bohom. Interpretácia pojmu ľudskej dôstojnosti v zmysle nezávislosti riskuje zmazanie všetkých rozdielov medzi ľuďmi. Boh stvoril ľudí špecificky s rôznymi charakteristikami, vlastnosťami a talentami. Ľudia preto nie sú rovní v zmysle toho, že by boli „rovnakí“, ale v tom, že majú rovnakú hodnotu. Ľudská dôstojnosť znamená rovnosť, pretože každý človek má hodnotu ako stvorenie. Každý život, bez ohľadu na vek si preto zasluhuje ochranu. Je preto možné ceniť si vrodené rozdiely, ako napríklad medzi mužmi a ženami alebo v zmysle talentov a povolania. Avšak s neférovými rozdielmi, ktoré pramenia z nespravodlivých vzťahov a vzťahov s nerovnou mocou, je potrebné bojovať špecificky, aby bolo možné dosiahnuť rovnosť. Z dôvodu prepletených európskych ekonomík má Európska únia povinnosť zabezpečiť rovnaké podmienky pre všetkých. Avšak aj na európskej úrovni sa musí predchádzať tomu, aby rovnosť obmedzovala iné hodnoty, ako napríklad slobodu, spravodlivosť a solidaritu.

Spravodlivosť

Keďže každý človek má hodnotu, je našou povinnosťou zápasiť s nespravodlivými rozdielmi medzi ľuďmi. Biblia dáva jasný návod, pokiaľ ide o starostlivosť o chudobných, vdovy a cudzincov. Spravodlivosť je však širšia ako len starostlivosť o zraniteľných a prejavenie súcitu s našimi blíždymi. Spravod-

---

72 Van der Zwaag, 2015.

livosť začína uznaním Boha ako zdroja všetkého práva. Spravodlivosť preto nie je niečo, čo možno určovať (a prispôbovať) ľuďmi alebo v ich prospech. Spravodlivosť je v Božom zákone. V desiatich Božích prikázaniach je univerzálny návod pre (európsky) život a spolunažívanie. Spravodlivosť je v prvom rade osobný mandát. Európske a národné vlády zohrávajú úlohu, len keď je to potrebné.

Konkrétne príklady zahŕňajú zápas so zločinom, korupciou, vyhýbaním sa daniam a obchod s ľuďmi, ale aj prijímanie utečencov, ktoré vyžaduje osobný záväzok a tiež národnú a európsku koordináciu.

Spoločenstvo

Na rozdiel od interpretácie v zmysle nezávislosti, je dôležitosť spoločenstva a solidarity pri interpretácii ľudskej dôstojnosti v zmysle závislosti úplne zjavná. Význam vzťahov sa neodhaľuje z pozície vlastného záujmu (skrytého alebo zjavného), ale z uvedomenia si Božej lásky a milosti. Spoločnosť preto nie je miestom, kde každý sleduje svoje vlastné záujmy na základe sociálnej dohody, ale miestom, kde ľudia žijú spolu v spojeniach zahŕňajúcich rodinu, združenia a cirkvi. Je veľmi dôležité, aby občania prevzali na seba zodpovednosť vo vnútri týchto komunít aj mimo nich – zodpovednosť za seba, za svojich blížnych, za spoločnosť a za celé stvorenie. Na základe princípu reciprocity sa očakáva, že občania prijmú túto zodpovednosť a podriadia sa zákonu. Základná úloha náboženstva, v malých aj veľkých spoločenstvách, musí byť uznávaná a chránená. Na vyššej úrovni by národy mohli byť považované za spoločenstvá ľudí, ktorí sa cítia prepojení spoločnými vlastnosťami. Na základe toho istého kľúča môže byť tak Európa chápaná ako spoločenstvo členských štátov. Pomenovanie Európske spoločenstvo uhlia a ocele nebolo použité náhodne. Je jasné, že Európske spoločenstvo už nemohlo byť ďalej od svojich občanov. Na základe princípu subsidiarity by sa preto mali európske autority zamerať na cezhraničné záležitosti.

Diverzita

Interpretácia pojmu ľudskej dôstojnosti v zmysle závislosti pozitívne hodnotí diverzitu v daroch a vlastnostiach, ktoré ľudia vlastnia. Napokon, Boh je ten, kto dáva tieto dary. Pavol používa prirovnanie o rôznych častiach tela. Kresťania tvoria spolu jedno telo, v ktorom má každý „člen“ jedinečné

miesto a funkciu.⁷³ Hoci sa toto prirovnanie týka cirkvi, a nie spoločnosti, poskytuje tiež smerovanie k organizácii spoločnosti. Každý občan má talenty, ktoré môžu byť použité pre blaho spoločnosti. Aj v tomto prípade, rozvoj jednotlivca slúži iným ľuďom a spoločnosti ako celku. Aj tu by si mala vláda zachovať svoj odstup od prepojení, v ktorých občania fungujú, a rešpektovať ich jedinečnosť. Princíp sféry suverenity platí aj tu. Diverzita je súčasťou stvorenej reality a mali by sme si ju ceniť na tomto základe namiesto pohľadu z utilitaristickej perspektívy. Úctu si nezasluhuje len identita jednotlivca ale aj historicky založené národné kultúry a identity.

Demokracia

Z uvedomenia si toho, že sme boli stvorení, vyplýva uznanie Božej zvrchovanosti, najprv v osobnom živote ale aj v spoločnosti. Ľudia aj vláda by preto mali uznávať Božiu zvrchovanosť. Na najhlbšej úrovni autorita vlády nespochiava na vôli ľudu, ale na vôli Boha, ktorý dal túto vládu. Znamená to, že vláda je sluhom Boha a vládne v prospech ľudí. Z toho vyplýva, že vplyv voličov na verejnú správu je dobrá vec. Vláda sa musí zameriavať na blaho spoločnosti a občanov.⁷⁴ Z opačnej strany sa preto očakáva, že spoločnosť bude konať v prospech vlády. Európska únia si tiež musí uvedomiť Božiu zvrchovanosť na úrovni vlády. V posledných desaťročiach sa ukázalo, že je náročné dosiahnuť nadnárodnú európsku demokraciu. Reciprocita, ktorá by mala existovať medzi vládou a spoločnosťou, často chýba a Európska únia zápasí s nedostatočnou zákonnou demokraciou. Európska únia preto najlepšie slúži európskemu občanovi, keď má obmedzenú nadnárodnú moc a je založená na hodnotách odvodených od kresťanských koreňov Európy.

---

73 1. Korintánom 12, 12.

74 Everse, 2016.

Zhrnutie

Čo znamená chápanie konceptu ľudskej dôstojnosti založené na Biblii pre európske hodnoty a európsku spoluprácu?

Ľudská dôstojnosť je v európskej politike chápaná z pohľadu nezávislosti. Náboženské korene boli vytesnené a na základe myšlienky osobnej slobody dôstojnosť už nie je odvodená od niečoho mimo osoby. Ľudia sami sa stali bodom, na ktorý odkazuje ich dôstojnosť. V interpretácii založenej na Biblii zahŕňa ľudská dôstojnosť odpoveď na otázku, čo znamená byť človekom. Túto interpretáciu charakterizuje závislosť a možno ju definovať ako presvedčenie, že ľudia boli vytvorení kreatívnym Bohom na jeho obraz, boli obdarení rozumom a sú poverení akceptovať autoritu Boha a nie byť zodpovední za seba samých, za iných a za stvorenie.

Hodnoty sa formujú v prvom rade, a najmä, v osobnej sfére a v sociálnych prepojeniach, ktorých je daný jednotlivec súčasťou. V zmysle princípu subsidiarity, zodpovednosť za život spoločnosti sa vytvára čo najbližšie spolu s občanmi.

Interpretácia pojmu ľudskej dôstojnosti v zmysle závislosti dáva európskym hodnotám vzťahovú interpretáciu. Sloboda neznamena byť slobodným od väzieb, ale byť slobodným pre službu svojim blízkym. Rovnosť nie je hrozbou pre moju identitu ale uznaním diverzity stvorenej reality. Spravodlivosť vyplýva zo zachovávaní dobrých Božích príkazaní, zvlášť Desatora. Občania prosperujú v spoločenstve cez prepojenia zahŕňajúce rodinu, združenia a cirkvi. Autorita v spoločnosti je založená na vôli Boha a poslaním vlády je slúžiť spoločnosti ako služobníčka Božia.

5. ZÁVERY

Ako by malo myslenie v oblasti hodnôt, zvlášť o ľudskej dôstojnosti, založené na biblii, formovať základ pre európsku spoluprácu?

Pozadie európskeho spoločenstva spoločných hodnôt formovali tradície spojené s mestami Jeruzalem, Atény a Rím. Vo vzájomnom vzťahu týchto troch to bolo práve kresťanstvo, ktoré vytvorilo syntézu medzi odkazmi týchto tradícií: kresťanskú civilizáciu Európy.

Ľudská dôstojnosť, založená na biblickom fakte, že ľudia boli stvorení na Boží obraz, je tu základným východiskovým bodom.

Avšak pod vplyvom osvietenkej filozofie bol biblický základ ľudskej dôstojnosti potlačený. Francúzska revolúcia a definitívne kultúrna revolúcia 60. rokov 20. storočia podkopali obraz závislého človeka, ktorý dominoval v staroveku a stredoveku. Narastajúci pohľad v zmysle nezávislého ľudstva urobil z ľudskej dôstojnosti meradlo samo o sebe, ktoré už nepotrebuje žiadny základ. Pojmy slobody a rovnosti sa radikalizujú na úkor hodnôt ako spoločenstvo a spravodlivosť.

Odráža sa to aj v európskom projekte. Hoci inšpirácie pre rozsiahlu európsku spoluprácu pochádza z kresťanskej viery, v európskych zmluvách, uzavretých po roku 1957 nie je žiadna zmienka o Bohu ani o kresťanskej viere. Zdroje inšpirácie politických princípov Európskej únie sú nepochybne v osvietenstve. V priebehu času kládla EÚ rastúci dôraz na sociálne práva, slobodu jednotlivca a rovnosť. Zvlášť tu vyniká pozornosť voči rešpektovaniu ľudskej dôstojnosti. Náboženské korene však boli z tohto konceptu vytesnené a na základe myšlienky osobnej slobody už dôstojnosť nie je odvodená od niečoho mimo osoby. Pri absencii odkazu na Boha ako stvoriteľa je ľudská dôstojnosť ako základ pre ostatné hodnoty v prvom rade interpretovaná ako zdôvodnenie seba-určenia. Výsledkom je, že Európskej únii chýba meradlo pre hodnoty, o ktoré sa usiluje. Hodnoty, ktoré pochádzajú z kresťanstva alebo sú na ňom čiastočne založené získavali inú, sekulárnu interpretáciu vplyvom humanizmu, osvietenstva a súčasného liberálneho myslenia. Hoci pomenovania zostávajú rovnaké, neustále sa mení interpretácia a vysvetľovanie hodnôt. Interpretácia ľudskej dôstojnosti v zmysle nezávislosti a jej revolučná interpretácia umožňujúce pokračujúce rozširovanie

počtu práv jednotlivca s odvolávaním sa na slobodu a rovnosť. Napokon, nezávislý človek určuje svoju vlastnú dôstojnosť. Európske spoločenstvo zdieľaných hodnôt nemá žiadny referenčný bod.

V interpretácii založenej na Biblii zahŕňa ľudská dôstojnosť odpoveď na otázku, čo znamená byť človekom. Túto interpretáciu charakterizuje závislosť a možno ju definovať ako presvedčenie, že ľudia boli vytvorení kreatívnym Bohom na jeho obraz, boli obdarení rozumom a sú povolani akceptovať autoritu Boha a niesť zodpovednosť za seba samých, za iných a za stvorenie.

Hodnoty sa formujú v prvom rade a najmä v osobnej sfére a v sociálnych prepojeniach, ktorých je daný jednotlivec súčasťou. Na základe princípu subsidiarity sa zodpovednosť za život spoločnosti vytvára čo najbližšie spolu s občanmi.

Interpretácia pojmu ľudskej dôstojnosti v zmysle závislosti dáva európskym hodnotám vzťahovú interpretáciu. Sloboda neznamena byť slobodným *od* väzieb, ale byť slobodným *pre* službu svojim bližným. Rovnosť nie je hrozbou pre moju identitu, ale uznaním diverzity stvorenej reality. Spravodlivosť vyplýva zo zachovávanía dobrých Božích prikázaní, zvlášť Desatora. Občania prosperujú v spoločenstve cez prepojenia zahŕňajúce rodinu, združenia a cirkvi. Autorita v spoločnosti je založená na vôli Boha a poslaním vlády je slúžiť spoločnosti ako Božia služobníčka. Tabuľka, uvedená nižšie, podáva prehľad rôznych interpretácií hodnôt.

Európska spolupráca je legitímna, pokiaľ ide o spravodlivosť, mier, slobodu a prosperitu. V tomto sú biblické hodnoty a normy nenahraditeľným vodidlom. Preto aj volanie: Európa, vráť sa ku svojim koreňom! Vráť sa ku kresťanskej interpretácii ľudskej dôstojnosti v zmysle závislosti. Tá dáva smerovanie európskym hodnotám aj spolupráci. Slovmi bývalého europoslancu Leen van der Waala:

„Kresťanský politický postoj (...) je vedený integrovanou víziou ľudí, sveta a spoločnosti, ktorá je podporovaná uvedomovaním si, že dejiny sveta existujú v kontexte prichádzajúceho Božieho kráľovstva a názorom, že ľudia boli stvorení Bohom a majú večný osud. V súlade s Božím plánom, toto kráľovstvo prelomí ľudský vývoj, teda rozvoj a úpadok civilizácií, povstanie a pád mocných impérií. Kresťanská politika nie je o zúfalom pokuse zriadiť Božie kráľovstvo v tomto svete, ak by to aj bolo možné. Chce skôr slúžiť prichádzajúcemu Božiemu kráľovstvu. Preto aj v európskej politike musí byť

hlavné zameranie na boj s nespravodlivosťou a uvedenie si sociálneho poriadku, ktorý vytvára priestor pre ohlasovanie evanjelia.⁷⁵

Tabuľka 1 Orientácia a interpretácia hodnôt⁷⁶

Hodnoty	Humanizmus a osvietenstvo	Biblia a reformácia
Ludská dôstojnosť (humanita)	Základy ľudskej dôstojnosti sú v ľuďoch samých. Majú právo na osobné sebaurčenie.	Všetci ľudia sú jedinečné Božie stvorenia a majú dôstojnosť ako nositelia obrazu Boha. Majú osobnú zodpovednosť voči ostatným ľuďom.
Sloboda	Osobná sloboda; byť slobodným od väzieb (uplatňovať práva slobody, ktoré neškodia iným ľuďom); ľudia sú nezávislí voči Bohu aj voči ostatným ľuďom.	Nikto nežije len pre seba; byť slobodným <i>pre</i> službu (podporujú blaho svojich blížnych); ľudia sú závislí na Bohu.
Rovnosť	Rovnaký prístup ku každému; nediskriminácia; rozdielnosti nemajú žiadne dôsledky.	Každý človek má jedinečné vlastnosti. Všetci ľudia sú si rovní, ale každý človek má špecifické povolanie a dary.
Spoločenstvo/solidarita	Podmienené a motivované jasne pochopeným alebo vypočítaným osobným záujmom.	Podmienené desiatimi Božími prikázaniami a motivované Božou láskou a milosťou voči ľuďom.
Spravodlivosť (právny štát)	Legislatíva, prijatá v prospech ľudí, je zdrojom zákona a národom pre život a spolužitie.	Boh je zdrojom všetkého zákona. Desatoro je univerzálnym národom pre život a spolužitie.
Diverzita	Pri chápaní diverzity dominuje utilitarizmus. Racionalita a viera v pokrok vytlačujú rešpekt voči identite a historickej realite.	Diverzita je prejavom stvorenej reality; rešpekt voči identite ľudí, národom a historickej realite
Demokracia	Vláda je založená na všeobecnej zvrchovanosti, dáva človeka do centra svojich politík; právo ľudí na seba-určenie.	Vláda aj ľudia uznávajú zvrchovanosť Boha vo všetkom. Vláda je tu na to, aby slúžila občanom. Vplyv ľudí na verejnú správu je pozitívny.

75 Van der Waal, 2014, s. 59.

76 Hodnoty, ktoré pochádzajú z kresťanstva alebo sú na ňom čiastočne založené, získavali inú, sekulárnu interpretáciu vplyvom humanizmu, osvietenstva a súčasného liberálneho myslenia. Hoci pomenovania zostali rovnaké, neustále sa mení interpretácia a vysvetľovanie hodnôt. Tabuľka 1 podáva stručný prehľad hlavných hodnôt a prezentuje ich rozdielnu interpretáciu a vysvetľovanie. Upravené od Van der Waal, 2003, s. 111.

BIBLIOGRAFIA

- Aalders, W. (1987). *De overlevingskansen van een protestantse natie: Nederland in een verenigd Europa*. The Hague, Voorhoeve.
- Aalders, W. (1995). *De Kerk: het hart van de wereldgeschiedenis*. Leiden, Groen. Alting von Geusau, C.W.J.M. (2012). *Human Dignity and the Law in post-War Europe*. Vienna, University of Vienna.
- Alting von Geusau, C.W.J.M. (2014). Human Rights, History and Anthropology: Reorienting the Debate. *Hungarian Review*, (05), 26 – 39.
- Beeten, R. van de, Linden, T. van der, Neuteboom, M. (2011). Menselijke waardigheid: ijkpunt voor christendemocratische vernieuwing. In: *Christen Democratische Verkenningen*, Winter 2011, s. 24 – 33.
- Boersma, A. (2018). *Een lofzang op Europa*, in SGP-Jongeren, *Eeuw uit, eeuw in – Gedachten voor een honderdjarige*. s. 25 – 33.
- Brague, R. (2013). *Europa: de Romeinse weg*. Zoetermeer, Klement. (Eccentric Culture: A Theory of Western Civilization)
- Breevaart, J.O. van de (2019a). Vingerwijzingen – over leven volgens het natuurrecht. *Zicht 2019(3)*: pp. 75-85.
- Breevaart, J.O. van de (2019b). Europa: christelijk? *Zicht 2019(1)*: pp. 18 – 25.
- Cliteur, P.B., Wissen, R.G.T. (1998). De menselijke waardigheid als grondslag voor de mensenrechten: Een beschouwing over het werk van Kant en Schopenhauer in relatie tot de filosofische reflectie over mensenrechten. Geschriften van de Prof. Mr. B.M. Teldersstichting, 25 – 43.

- Dawson, C. (1948). *De schepping van Europa: een inleiding tot de geschiedenis der Europese christenheid*. Amsterdam, L.J. Veen's. (The Making of Europe: An Introduction to the History of European Unity)
- Everse, C.A. (2016). Het volk regeert, maar hoe? *Zicht* 2016(2): s. 18 – 25.
- Falk, S. (2020). *De verlichte Middeleeuwen: Een ontdekkingsreis door de middeleeuwse wetenschap*. Amsterdam, Spectrum. (The Light Ages: The Surprising Story of Medieval Science)
- Fountain, J. (2010). *Deeply Rooted: the forgotten vision of Robert Schuman*. Initial Media Global.
- Geluk, L.J. (1993). 'De afkomst van Europa', series of articles in *Ecclesia*, 1993, s. 91 – 111.
- Geest, P. van, Jong, E. de (2011). 'Niet hemels, niet aards, niet sterfelijk, niet onsterfelijk': menselijke waardigheid in de christelijke traditie. In: *Christen Democratische Verkenningen*, Winter 2011, s. 33 – 45.
- Groen van Prinsterer, G. (1939). *Vrijheid, gelijkheid, broederschap: toelichting van de spreuk der revolutie*. Groningen, De Vuurbaak.
- Harper, K. (2006). Christianity and the Roots of Human Dignity in Late Antiquity. In: Soulen, R.K., & Woodhead, L. (ed.). *God and human dignity*. Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans Publishing. s. 123 – 148.
- Holland, T. (2019). *Dominion: the making of the western mind*. Brown Book Group.
- Korthals Altes, E.J. (2001). *Europa Ontwaak! Over de noodzaak van spirituele vernieuwing*. Budel, Damon. (Heart and soul for Europe: an essay on spiritual renewal)
- Kinneging, A.A.M. (2020). *De onzichtbare maat: archeologie van goed en kwaad*. Amsterdam, Prometheus.

- Le Goff, J. (1994). *Het oude Europa en het onze*. Kampen, Kok.
- Luitwieler, S. (2013). *In verscheidenheid verenigd: een positief-kritische visie op de Europese Unie*. Amsterdam, Buijten & Schipperheijn Motief.
(A Community of Peoples: Europe's values and public justice in the EU, Sallux)
- Metzidakis, A. (1994). Victor Hugo and the idea of the United States of Europe. *Nineteenth-century French studies*, 72 – 84.
- Pater, B. de, Paul, L. (ed.) (2013). *Europa: een nieuw geografie*. Utrecht: Perspectief Uitgevers.
- Roy, O. (2020). *Is Europa nog Christelijk?* Utrecht, Kok Boekencentrum.
(Is Europe Christian?)
- Schachter, O. (1983). Human dignity as a normative concept. *American Journal of International Law*, 77(4), 848 – 854.
- Schippers, J.A. (ed.) (2014). *Europa op een kruispunt: Een christelijk perspectief voor de 21e eeuw*. Apeldoorn, De Banier.
- Schroeder, D. (2012). Human rights and human dignity. *Ethical Theory and Moral Practice*, 15(3), 323 – 335.
- Siedentop, L. (2014). *Inventing the Individual: the origins of Western Liberalism*. London, Penguin Books.
- Soulen, R.K., & Woodhead, L. (ed.) (2006). *God and human dignity*. Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans Publishing.
- Dawson, C. (1994). *De malaise van de moderniteit*. Kampen, Kok Agora.
(The Malaise of Modernity)
- Torre, V.M. de la (2014) *Europe, a Leap into the Unknown: A Journey Back in Time to Meet the founders of the European Union*. Brussels, Peter Lang.

- Trueman, C.R. (2020). *The Rise and Triumph of the Modern Self: Cultural Amnesia, Expressive Individualism, and the Road to Sexual Revolution*. Crossway.
- Waal, L. van der, et al. (2003). *Boodschap aan Europa: SGP-visie op de Europese Unie*. The Hague, Guido de Bres-Stichting.
- Waal, L. van der (2014). Het Christendom als morele basis voor de Europese Unie, in J.A. Schippers (ed.). *Europa op een kruispunt: Een christelijk perspectief voor de 21e eeuw*. Apeldoorn, De Banier. s. 49 – 59.
- Weiler, J.H.H. (1999). *The Constitution of Europe: 'Do the new clothes have an Emperor?' and other essays on European integration*. Cambridge University Press.
- Weiler, J.H.H. (2004). *Een christelijk Europa: een verkennend essay*. Deventer, Kluwer. (A Christian Europe)
- Wentsel, B. (ed.) (2016). *Keer om Europa, naar de bronnen: Opwekking als antwoord op volhardend vragen, persoonlijke prediking en waakzame wandel*. Self-published.
- Wiedemer, P. (1993). The idea behind Coudenhove-Kalergi's pan-European union. *History of European Ideas*, 16(4-6), 827 – 833.
- Wilton. (2016). *Christianity at the founding: The legacy of Robert Schuman*. In: Chaplin, J. & Wilton, G. *God and the EU: faith in the European project*. New York, Routledge.
- Woods, T.E. (2018). *De bouwmeesters van Europa. De geboorte van een beschaving uit de Katholieke Kerk*. Groningen, De Blauwe Tijger. (How The Catholic Church Built Western Civilization)
- Waal, L. van der (2015). Ware vrijheid nooit zonder gebondenheid. *Zicht* 2015(1): s. 56 – 61.